

Теорії рис особистості та їх роль в освітньому процесі

Розглянуто основні теорії рис особистості та їхній вплив на учасників освітнього процесу. Здійснено спробу розвести поняття темперамент, характер, риси особистості.

Ключові слова: риси особистості, темперамент, характер.

Oleksandr Ostapiovskyi. Theories of Personality Traits and Their Role in the Educational Process.

The main theories of personality traits and their impact on participants in the educational process are examined. An attempt is made to distinguish between the concepts of temperament, character, and personality traits.

Keywords: personality traits, temperament, character.

Постановка питання. Говорячи про теорії рис особистості в психології, ми розглядаємо, які властивості та характеристики формують і визначають індивідуальність людини. Ці риси можуть включати рівень енергійності, стабільність емоцій, рівень відкритості до нового досвіду, дружелюбність, домінантність та багато інших аспектів, які роблять кожного унікальним.

У сфері освіти теорії рис особистості мають велике значення. Вони можуть допомагати вчителям краще розуміти своїх учнів, їхні сильні та слабкі сторони, інтереси, підхоплювати їхні особистісні особливості для ефективного викладання. Наприклад, враховуючи риси дитини, можна підлаштувати методи навчання, рівень складності завдань тощо. Деякі діти виявляють більший успіх у навчанні, коли вони працюють самостійно, інші – у групових проєктах. Також знання особистих рис учнів допомагає уникнути конфліктів у класі, сприяє розвитку позитивної атмосфери та взаєморозуміння між усіма учасниками навчального процесу.

Таким чином, врахування теорій рис особистості допомагає персоналізувати освітній процес, забезпечуючи краще засвоєння знань та розвиток кожного учня з урахуванням його унікальних потреб і можливостей.

Виклад основного матеріалу. Вперше у 1936 році теорію рис виклав Гордон Олпорт, психолог із Гарварду, який читав курс психології особистості. Він проаналізував словники для пошуку термінів, які відповідали його уявленню про риси особистості, і склав перелік з 4500 слів. Олпорт виділив три основні категорії таких рис:

1. Кардинальні риси – ті, що визначають особистість та контролюють її. Ці риси рідко зустрічаються і характеризують індивіда унікальним чином.

2. Центральні риси – це загально поширені характеристики, такі як доброта, чесність, дружелюбність тощо.

3. Вторинні риси – це характеристики, що проявляються у певних умовах або обставинах, наприклад, нервозність перед публічним виступом.

Вивчаючи питання рис особистості, типовою є помилка, коли їх синонімізують з темпераментом і характером. Темперамент, характер та риси особистості – це три різні концепції в психології, які допомагають розуміти й описувати різні аспекти поведінки і психічних процесів особи.

Темперамент визначається як вроджена схильність до певних типів реакцій, емоцій та ставлення до життя. Це біологічно зумовлені аспекти особистості, які формуються в ранньому дитинстві й зазвичай залишаються стійкими протягом життя. Темперамент включає такі аспекти, як рівень активності, настрої, реакція на стрес, рівень емоційної стійкості та спрямованість на цілі.

Характер – це набір психічних якостей, які формуються під впливом виховання, досвіду, соціального середовища та інших факторів. Він відображає систему цінностей, моральних принципів, установок, уподобань та поведінкових звичок, які керують вчинками особи. Характер є менш стійким, ніж темперамент, і може змінюватися під впливом життєвих обставин, досвіду та самовиховання.

Риси особистості – це стійкі та повторювані патерни поведінки, відчуттів, думок та взаємодій, які визначають її унікальність та індивідуальність. Це характеристики, які допомагають розуміти, як людина взаємодіє з іншими, які має уподобання та інтереси, який стиль життя вона обирає та як вона вирішує проблеми.

Отже, різниця між цими концепціями полягає в їхньому походженні та сферах застосування. Темперамент – це біологічно зумовлені характеристики, характер – це система цінностей та моральних принципів, а риси особистості – це патерни поведінки та взаємодії, що визначають стиль життя та спосіб взаємодії зі світом.

Існує багато моделей рис особистості, які базуються на різних теоріях і підходах. Наприклад, модель «Великої п'ятірки» (Big Five) – це одна з найбільш впливових і використовуваних моделей опису особистості в сучасній психології. Вона базується на дослідженнях і психометричних вимірах та включає п'ять основних рис:

1. Відкритість до досвіду – відображає інтерес до нових ідей, творчості, фантазій та уяви. Особи з високим рівнем відкритості до досвіду схильні до творчості, культурної зацікавленості, а також мають широкий спектр інтересів і відкритість до нового досвіду.

2. Дружелюбність – відображає взаємність, теплоту та соціальну готовність до співпраці з іншими. Особи з високим рівнем дружелюбності зазвичай сприймаються як приязні, співчутливі та доброзичливі.

3. Свідомість – відображає організованість, дисциплінованість та здатність до самоконтролю. Особи з високим рівнем свідомості зазвичай є відповідальними, пунктуальними та здатними до досягнення поставлених цілей.

4. Екстраверсія – відображає соціальність, енергійність та нахил до зовнішньої стимуляції. Особи з високим рівнем екстраверсії зазвичай є комунікабельними, енергійними та активними у соціальних взаємодіях.

5. Нейротизм – відображає емоційну стійкість та контроль над стресом і негативними емоціями. Особи з високим рівнем нейротизму можуть бути схильними до тривожності, депресії та інших негативних емоцій.

Ці п'ять рис охоплюють широкий спектр аспектів особистості й допомагають розуміти і прогнозувати поведінку та реакції людей у різних ситуаціях.

Модель MBTI (Myers-Briggs Type Indicator) – це інструмент, розроблений на основі теорії Карла Юнга про типи особистості. Вона стала широко відомою і використовується у бізнесі, освіті та інших галузях для розуміння особи та міжособистісних взаємин. Основними поняттями цієї моделі є п'ять вимірів, які формують 16 різних особистісних типів.

Ось детальніше про кожен з вимірів та типів особистості за MBTI:

1. Екстраверсія (Extraversion) проти інтроверсії (Introversion): Екстраверти (E) насолоджуються зовнішніми стимулами, люблять бути серед людей та енергійні у спілкуванні. Інтроверти (I) віддають

перевагу внутрішньому світу, більш зосереджені на своїх думках та внутрішніх переживаннях.

2. Сприйняття (Sensing) проти інтуїції (Intuition): Сенсори (S) спираються на конкретні факти та деталі, вони практичні й реалістичні у своїх підходах. Інтуїтиви (N) зосереджені на загальних зразках та можливостях, їхня увага призначена для майбутнього та можливостей.

3. Мислення (Thinking) проти відчуття (Feeling): Мислителі (T) приймають рішення, основуючись на об'єктивних критеріях та логіці, вони аналітичні й об'єктивні. Відчувальники (F) приймають рішення, враховуючи особисті цінності, емоції та потреби людей, вони спрямовані на гармонію та співчуття.

4. Судження (Judging) проти пізнання (Perceiving): Судженці (J) більш структуровані та організовані, вони впевнені у своїх планах та здатні до прийняття рішень. Пізнавачі (P) відкриті для нових ідей та змін, вони більш гнучкі й адаптивні, уникають жорстких обмежень.

Таким чином, MBTI визначає особистісний тип кожної людини на основі їхніх вподобань у кожному з цих п'яти вимірів. Наприклад, ISTJ означає, що особистість є інтровертною (I), спирається на конкретні факти (S), приймає рішення на основі логіки (T) та має структурований спосіб життя (J).

Хоча MBTI є популярним інструментом, варто пам'ятати, що деякі дослідники критикують його щодо наукової обґрунтованості та точності, особливо в контексті прогнозування поведінки чи успіху у конкретних сферах життя.

Модель «Гексагональна особистість» (Hexaco) є однією з сучасних моделей опису і включає шість основних рис. Ця модель виникла як альтернатива до моделі «Велика п'ятірка» і відзначається її більшою деталізацією та зосередженістю на аспектах особистості, які можуть бути менш видимими у традиційних моделях.

Ось опис кожної з шести рис «гексагональної особистості»:

1. Чесність-скромність (Honesty-Humility):

Чесність: це бажання діяти чесно та морально, відмова від обману та шахрайства.

Скромність: це бажання уникати відчуття важливості, впевненості в собі та прагнення до скромності.

2. Емоційна стійкість (Emotional Stability): це рівень стійкості та контролю над своїми емоціями, включаючи тривогу та агресію.

3. Екстраверсія (Extraversion) – рівень соціальної активності, енергійності й бажання бути серед людей та проявляти активність у спілкуванні.

4. Дружелюбність (Agreeableness): теплота, доброзичливість та бажання встановлювати позитивні взаємини.

5. Свідомість (Conscientiousness): рівень організованості, дисциплінованості та відповідальності в повсякденних справах.

6. Відкритість до досвіду (Openness to Experience): бажання нових знань, творчого мислення та участі у культурних або інтелектуальних заняттях.

Одна із ключових відмінностей «гексагональної особистості» від інших моделей – це включення риси «чесність-скромність», яка визначається як бажання діяти чесно та морально, а також як бажання уникати відчуття важливості, прагнення до скромності. Ця риса показує важливість моральних цінностей та соціальної скромності у формуванні особи.

Модель допомагає краще розуміти різноманітність особистості та її вплив на поведінку і взаємодію з іншими людьми.

Ці шість рис «гексагональної особистості» доповнюють одна одну і відображають її багатогранність. Кожна риса в моделі є важливою для розуміння того, як люди взаємодіють, яким чином вони керують своїми емоціями та як ставляться до моральних норм. Такий підхід дозволяє отримати глибше розуміння того, як особистість впливає на поведінку та взаємодію в різних ситуаціях.

Модель DISC є однією з популярних моделей опису поведінки та стилю комунікації. Її розроблено на основі робіт Вільяма Марстона, вдосконалено і використовувалась у роботах Кеннета Роузензвіга. Вона класифікує особистість за чотирма основними стилями поведінки: домінантність (D), впевненість (I), співпраця (S) і аналітика (C).

Домінантність. Ці люди мають високий рівень енергії та впевненості. Вони схильні до прийняття рішень швидко, при цьому зосереджуються на результаті й ефективності. Домінантні особи мають схильність керувати ситуаціями та виявляють лідерські якості.

Впевненість. Ці люди екстравертні та співпрацюють з іншими доброзичливо. Вони здатні змінювати настрої та створювати позитивне середовище. Впевненість означає здатність комунікувати та впливати на інших.

Співпраця. Ці люди приділяють увагу взаєминам та співпраці. Вони бажають підтримувати гармонійні стосунки та забезпечити комфорт у взаємодії з іншими. Співпрацівники часто є турботливими та дипломатичними.

Аналітика. Ці люди схильні до ретельного аналізу та дослідження деталей. Вони зазвичай ставляться до роботи системно та методично, уникають ризиків та прагнуть до точності.

Особистість за моделлю DISC може бути комбінацією цих стилів із різними рівнями впливу кожного з них. Наприклад, людина може бути

високодомінантною (D) та аналітичною (C): це означає, що вона керує ситуаціями та приділяє увагу деталям.

Модель DISC широко використовується у сферах керівництва, спілкування, психології та рекрутингу. Вона допомагає розуміти, які фактори впливають на поведінку людей та як краще комунікувати з різними типами особистостей для досягнення спільних цілей.

Модель Сінгера-Лінарсона-Тіппетта (SLT) є однією з більш сучасних. Вона розвивалася зі спільних зусиль психологів Марвіна Заннера Сінгера, Дугласа Лінарсона і Роберта Тіппетта. Ця модель визначає особистість за трьома головними рисами: автономія, соціотропність та динамічність. Автономія (Autonomy): ця риса відображає ступінь незалежності та самостійності. Особи з високим рівнем автономії більш схильні до самостійних дій, прийняття рішень та незалежного мислення. Соціотропність (Sociotropy) вказує на те, наскільки сильно людина орієнтована на міжособистісні взаємини, взаємодію з іншими та потребу в прийнятті та підтримці соціальних зв'язків. Динамічність (Dynamism): ця риса описує ступінь гнучкості, змінливості та адаптивності. Особи з високим рівнем динамічності здатні легко адаптуватися до нових ситуацій та змінювати свої погляди й дії.

Модель SLT підкреслює важливість цих трьох рис для розуміння та опису особистості. Наприклад, людина з високим рівнем автономії може бути більш незалежною, менш залежною від думок інших та більш схильною до самостійних дій і прийняття рішень. Особистості з високим рівнем соціотропності можуть вважати важливими міжособистісними стосунки, співпрацю та підтримку від оточуючих. Тоді як особи з високим рівнем динамічності можуть бути більш гнучкими, швидко адаптуватися до змін та приймати нові ідеї, погляди.

Модель SLT застосовується у дослідженнях особистості, психологічному консультуванні та практиці психологічної допомоги. Вона допомагає розуміти, які аспекти є ключовими для певних типів поведінки, реакцій та взаємодії зі світом.

Теорія Ганса Ейзенка спрямована на опис та класифікацію особистості за допомогою трьох основних вимірів: екстраверсії / інтроверсії, невротизму та психотизму (оригінальна теорія), або ж двох основних вимірів: екстраверсії та невротизму (розширена теорія). Основні виміри теорії Ейзенка відображають ключові аспекти особистості та її реакції на зовнішні подразники й життєві обставини.

Екстраверсія / інтроверсія. Цей вимір відображає ступінь соціальної активності та здатність до зовнішнього спілкування. Екстраверти зазвичай схильні до активної діяльності та спілкування, тоді як інтроверти

більше націлені на внутрішні роздуми та менш активні у соціальних ситуаціях. Невротизм: цей вимір відображає рівень емоційної стійкості. Особи з високим рівнем невротизму схильні до тривоги, стресу та емоційних коливань. Низький рівень невротизму вказує на емоційну стабільність та здатність керувати емоціями. Психотизм: цей вимір описує ступінь психічної стійкості та орієнтації на реалізм. Високий рівень психотизму може вказувати на антиконформізм, неортодоксальне мислення та тенденцію до агресивності, тоді як низький рівень відображає більш традиційну та стабільну поведінку.

Таким чином, теорія Айзенка може бути використана для опису ключових аспектів особистості та її типових реакцій на різні життєві ситуації. Ця теорія вважається однією з класичних та знаходить широке застосування у психологічній практиці, дослідженнях і психологічному тестуванні.

Ці моделі використовують різні підходи до класифікації та опису особистості й можуть бути корисними для різних цілей.

Риси особистості впливають на кілька ключових аспектів професійного розвитку педагога, включаючи стиль навчання та комунікації, лідерські якості, творчий підхід, управління стресом та конфліктами, співпрацю та самоорганізацію. Розуміння цих рис допомагає педагогам стати більш успішними та ефективними у своїй професійній діяльності, а також підвищує якість навчання та виховання учнів.

Ось деякі конкретні способи, якими риси особистості впливають на професійний розвиток педагога:

1. Адаптація до різних стилів навчання. Педагоги з високим рівнем свідомості та відкритістю до досвіду можуть легше адаптувати свої методи навчання до різних стилів навчання учнів. Вони можуть виявляти

більшу гнучкість та толерантність у використанні різних підходів і стратегій.

2. Співпраця та комунікація з колегами. Дружелюбність та емпатія сприяють побудові позитивних взаємин та співпраці з іншими педагогічними працівниками. Це сприяє обміну досвідом та ідеями, підвищує ефективність роботи у команді.

3. Розвиток лідерських якостей. Екстравертність, відкритість до досвіду та впевненість у собі сприяють розвитку лідерських якостей педагога. Вони можуть бути більш активними у проведенні професійних ініціатив, менторства та підтримки колег.

4. Розуміння та врахування індивідуальних потреб учнів. Знання про риси особистості допомагає педагогам краще розуміти та враховувати індивідуальні потреби й особливості кожного учня. Це сприяє підвищенню ефективності навчального процесу та досягненню кращих результатів.

5. Управління класом та конфліктами. Деякі риси, такі як терпимість, емпатія та вміння вирішувати конфлікти, допомагають педагогам управляти класом та виникаючими конфліктами з учнями більш ефективно й позитивно.

Висновки. Важливість вивчення рис особистості для педагога ми можемо розглядати через різні призми, оскільки це допомагає розуміти та прогнозувати різноманітні аспекти життя і взаємодії людей. Отже, розуміння власних рис та їх впливу на професійну діяльність дозволяє педагогам розвивати свої сильні сторони, працювати над слабкими, підвищувати якість навчання та сприяти успішному розвитку школярів. Також розуміння рис особистості відіграє ключову роль у формуванні індивідуального підходу до навчання та розвитку учнів, підвищують їхню мотивацію й ефективність, сприяють розвитку міжособистісних взаємин та лідерських якостей, а також сприяють загальному успіху в освіті та житті.

Використані джерела

1. Большов Л. А. Психология личности : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 2004. 320 с.
2. Barrick M. R., Mount M. K. The Big Five Personality Dimensions and Job Performance: A Meta-Analysis. *Personnel Psychology*. 1991. Vol. 44. No. 1. P. 1–26.
3. Costa P. T., McCrae R. R. Four Ways Five Factors Are Basic. *Personality and Individual Differences*. 1992. Vol. 13. No. 6. P. 653–665.
4. Costa P. T., McCrae R. R. The NEO-PI/NEO-FFI Manual Supplement. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, 1989. 47 p.
5. Eysenck H. J. Manual of the Eysenck Personality Inventory. San Diego : Educational and Industrial Testing Service, 1965. 53 p.
6. Goldberg L. R. The structure of phenotypic personality traits. *American Psychologist*. 1993. No. 48(1), P. 26–34. URL: <https://doi.org/10.1037/0003-066X.48.1.26>
7. Goldberg L. R. The structure of phenotypic personality traits. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1993. Vol. 65. No. 3. P. 501–520.
8. Hogan R., Johnson J., Briggs S. (eds.) Handbook of Personality Psychology. San Diego : Academic Press, 1997. 786 p.
9. John O. P., Srivastava S. The Big Five trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives. *Handbook of personality: Theory and research*. Guilford Press, 1999. P. 102–138.
10. McCrae R. R., Costa Jr. P. T. The Five-Factor Theory of Personality. *Handbook of Personality: Theory and Research*. New York: Guilford Press, 2008. P. 159–181.
11. McCrae R. R., Costa P. T. Validation of the Five-Factor Model of Personality Across Instruments and Observers. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1987. Vol. 52. No. 1. P. 81–90.
12. Olport D. A. Understanding the Big Five Personality Traits with Examples. New York : HarperCollins, 2019. 176 p.